

Ignas Devisch

Rusteloosheid

Pleidooi voor een mateloos leven

2016

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM | ANTWERPEN

‘The road of excess leads to the palace of wisdom. Prudence is a rich ugly old maid courted by Incapacity. He who desires but acts not, breeds pestilence.

You never know what is enough unless you know what is more than enough.’

De weg van de overvloed leidt naar het paleis van de wijsheid. Voorzichtigheid is een rijke, lelijke oude vrijster die door Onvermogen wordt bestierd. Hij die verlangt, maar niets doet, veroorzaakt de pest.

Je weet nooit wat genoeg is, tenzij je weet wat meer dan genoeg is.

– William Blake, *Proverbs of Hell* (In: *The Marriage of Heaven and Hell*, 1790-1793)

Voor Shlomit Zuckermann

Verantwoording

Om de leesbaarheid te bevorderen, heb ik de bibliografische verwijzingen in de tekst beperkt gehouden. Wanneer ik naar het werk van een auteur verwijs zonder een specifieke plaats in het betreffende boek of artikel, kan dat teruggevonden worden in de alfabetische bronnenlijst achter in het boek.

Bij citaten of nadrukkelijke referentie aan een specifieke plaats in een werk heb ik telkens een eindnoot in de tekst geplaatst. De volledige bibliografische informatie is terug te vinden in de bronnenlijst. Citaten waarvan nog geen Nederlandse vertaling bestond, heb ik zelf vertaald. Bij de andere citaten geef ik telkens een referentie naar de vertaling in het Nederlands mee.

Inleiding: waarom slagen we er niet in niets te doen?

De keren dat ik me ertoe zette na te denken over de veelsoortige en drukke activiteit van de mensen en de gevaren en moeilijkheden waaraan ze zich blootstellen, aan het hof en in de oorlog, waar zoveel twisten en hartstochten, zoveel gewaagde en vaak kwalijke ondernemingen etc. uit voortkomen, heb ik vaak gezegd dat alle ellende van de mensen maar één oorzaak heeft, namelijk dat zij niet in staat zijn rustig in een kamer te blijven. (Blaise Pascal, *De Gedachten*)¹

De observatie van Blaise Pascal (1623-1662) stamt uit de zeventiende eeuw, maar klinkt bijzonder actueel: we lijken er niet in te slagen om niets te doen. Tegelijkertijd klagen we over de drukte van het dagelijkse leven. Hoe vaak vertellen wij elkaar niet dat we aan rust toe zijn, maar doen we vervolgens daarna nog meer? Dat is vreemd, zeker omdat tot in de jaren zestig van de vorige eeuw werd voorspeld dat verveling het grote probleem van de eenentwintigste eeuw zou zijn. De minder lange werkdagen als gevolg van technologische vooruitgang en automatisering zouden ervoor zorgen dat we van pure verveling tegen de muren zouden oplopen.

Het tegendeel lijkt vandaag het geval. Zelfs al werken we

gemiddeld minder uren, we hebben toch meer te doen. Wat is er dan aan de hand? Ook al zijn er aspecten van ons gedrag die eigen zijn aan onze tijd en is onze samenleving zo georganiseerd dat het de drukte in de hand werkt, we doen er goed aan achterom te kijken.

Dat Pascal in de zeventiende eeuw al over rusteloosheid schrijft, toont aan dat de menselijke drang om steeds vooruit te willen en niet stil te kunnen zitten al veel ouder is dan we doorgaans denken. Misschien is er wel iets in de moderne mens zelf aanwezig dat ons tot een rusteloosheid aanzet?

Maar eerder dan rusteloosheid als de grote boosdoener aan te duiden, werp ik de vraag op of, en welke positieve aspecten aan rusteloosheid verbonden zijn. Is menselijke rusteloosheid een probleem, of leidt zij veeleer tot een interessant en creatief leven? Over die vraag gaat dit boek. In weerwil van allerlei pleidooien voor verlangzaming of meer evenwicht in ons leven, breek ik een lans voor passie, creativiteit en verlangen, positieve zaken die het gevolg zijn van onze aanhoudende vlucht vooruit. Rusteloosheid doet dromen van een beter leven, een nieuw evenwicht, een andere job of een passionele liefdesnacht. Ze staat voor overdrijving en een soms niet te blussen verlangen. Daarom houden velen ontspanning ook nooit lang vol: terwijl je niets doet, denk je al aan wat je allemaal nog wilt beleven. Velen klagen bijvoorbeeld over burn-out, maar waarom zitten hun vrije weekends dan volgestouwd met activiteiten? Dat is niet omdat hun werk of het neoliberalisme hen daartoe verplicht. Dat ze op activiteit uit zijn, heeft alles te maken met ontevredenheid over het leven zoals het is.

Willen we begrijpen waar onze rusteloosheid vandaan komt, dan moeten we het heden bestuderen vanuit het verleden.² Rusteloosheid is geen probleem van onze tijd alleen. Mochten we ons beperken tot de neveneffecten van smartphones of

internet op ons emotionele leven, dan missen we een cruciaal punt: er is geen generatie geweest of er werd geklaagd over de ondergang van de mens. Aan het eind van de negentiende eeuw voorspelden zenuwartsen dat het wereldwijd omspannende netwerk van telegrafie de mens kapot zou maken. Nou, dat hebben we best wel overleefd, toch?

Daarom begin ik in het eerste deel van dit boek met een aantal oude verhalen over rusteloosheid. Het eerste deel is grotendeels beschrijvend en richt zich vooral op het niveau van onze ideeën: het vertelt chronologisch en vanuit een breed cultuurfilosofisch perspectief hoe door de eeuwen heen is nagedacht over het spanningsveld tussen verveling en rusteloosheid, met als belangrijkste vraag: waar komt deze spagaat vandaan?

Ik laat vooral filosofen aan het woord, maar ook historici en romanschrijvers. Ik citeer evengoed uit dagboeken of liedjsteksten die ons vertellen hoe rusteloosheid al eeuwenlang een centraal thema is geweest in de West-Europese cultuur. Ik overloop een aantal perioden, vanaf de vroege moderniteit tot aan het eind van de twintigste eeuw, zodat we ons een beeld kunnen vormen van een eeuwenlange worsteling uit onze ideeëngeschiedenis. Ik wil zeer nadrukkelijk geen uitputtend historisch overzicht geven en concentreer me daarom in de eerste plaats op wat filosofen hierover hebben verteld.

In elk hoofdstuk graaf ik diep in het werk van enkele filosofen uit een bepaalde periode. Nu eens getuigen sommige denkers van de zoektocht naar rust, dan weer van het verlangen naar een beter en rijker leven, of van verveling en de haast om daarvan weg te lopen, en nog vaker van beide tegelijk. Die dubbelheid verklaar je niet zomaar met uitspraken zoals '57 procent van de Europeanen zegt wel eens rusteloos te zijn'. Dat staat goed op de voorpagina van een magazine of een krant,

maar wat brengt het ons bij? Om te verklaren moet je maatschappelijke verschuivingen in kaart brengen en onderlinge verbanden kunnen leggen.

In het tweede deel van dit boek wil ik daarom overgaan van filosofisch beschrijven naar verklaren. In dit deel wissel ik historisch bronnenmateriaal af met filosofische en sociologische analyses. Ik toon aan de hand van drie grote evoluties (versneling, secularisatie en individualisering) aan dat het geen toeval is dat we tegenwoordig worstelen met zowel een grote drang naar voren als met oververmoeidheid. De vele oproepen die ook vandaag te horen zijn om langzamer te leven, miskennen vaak die complexe evoluties en zijn daarom tot mislukken gedoemd. We spreken hier niet over eenvoudige keuzes die we als individu kunnen maken, maar over een fundamenteel kenmerk van onze tijd, gekoppeld aan de werkzaamheid van ons verlangen. En dat allemaal binnen de context van de moderne samenleving, de zogeheten 'moderniteit'.

Moderniteit of moderne samenleving is een zeer ruim gebruikt begrip en de historische discussie over het moment waarop die periode begint, doe ik hier niet over. Ik vertrek in dit boek vanuit de moderniteit als het idee dat we als mens zelf betekenis geven aan de wereld en niet langer ons lot willen ondergaan. Dat idee noemen filosofen ook wel onze zingeving: welke betekenis verlenen we aan ons leven? Is dit leven een opstapje in de richting van de eeuwigheid, of is het interval tussen onze geboorte en de dood het enige perspectief waarmee we het moeten stellen? Een typisch kenmerk van de moderne samenleving is dat het uitgaat van dat laatste: er bestaat alleen dit leven en daarmee moeten we het doen. Dat is wat wordt bedoeld met de term 'secularisatie': een samenleving die niet langer gericht is op wat de goden voor ons hebben uitgetekend, maar op wat we zelf van het leven maken.

Volgens de Duitse filosoof Peter Sloterdijk kunnen we het leven in de moderne samenleving omschrijven als een 'werkplaats voor zelfrealisering'.³ Dat laatste kennen wij maar al te goed. Sla een willekeurig magazine open: slagzinnen als 'werken aan jezelf' weerklinken voortdurend en zelfrealisatie lijkt een centraal motief van ons bestaan. Die zelfrealisatie is wat ons als mens modern maakt en wat maakt dat individualisering een centraal aspect van ons samenleven uitmaakt. We willen de regie over ons leven zelf in handen hebben en een identiteit naar eigen wens opbouwen. Dat doen we dan ook massaal. Het kan altijd anders, beter, grootser of langzamer en daarom houdt dit streven nooit op, want we hebben ons doel nooit bereikt. Onze zelfrealisatie staat daarom in het teken van een gemaximaliseerd leven. Pas wanneer we er alles hebben uitgehaald wat er uit te halen valt, overheerst het gevoel geleefd te hebben. Tenslotte, zo redeneren velen, leven we maar één keer. Dat betekent dat alles in dit ene leven tot stand moet komen, waardoor we een enorm drive hebben om van ons leven iets te maken eer het te laat is.

Het derde deel, tot slot, doet het omgekeerde van wat de meeste boeken over drukte en tijd tekort doen. Ik eindig niet met een oproep om het kalmer aan te doen of de tijd stil te zetten. Eerder dan rust en evenwicht te bereiken, komt het erop aan een verhouding te vinden met onze onstiltbare, maar ook zeer positieve drang tot zelfrealisatie en alle passie die daarmee gepaard kan gaan. Dat betekent niet dat we niet moeten oppassen voor te hard werken of burn-out, of voor maatschappelijke en economische processen die het leven drukker maken. Dat veel zaken uit ons dagelijkse leven sneller verlopen dan enkele eeuwen terug is een feit. Het is van belang die versnelling goed te begrijpen om in te zien waarom we hierover klagen én tegelijk er in blijven meestappen. Want sinds wanneer moet

een goed leven evenwichtig zijn? Jaagt ook de zoektocht naar een leven in balans ons niet vooruit, omdat we naast onze dagtaak en de kinderen ook nog eens die cursus yoga of ‘ken jezelf’ moeten volgen? Getuigen de aanhoudende pogingen om een alternatief te vinden voor ons drukke bestaan niet van eenzelfde rusteloosheid?

Wie dus een handboek verwacht om anders te leven, moet ik teleurstellen. Van dit soort boeken bestaan er al genoeg, zowel praktische als academische. Bovendien zijn dergelijke publicaties een symptoom van onze dubbelzinnige verhouding tot rusteloosheid: we zijn én gejaagd door de wind én bereid te geloven dat er een panklaar recept bestaat voor een evenwichtig leven. Hoewel beide uitvalswegen vaak als elkaars tegenpool worden voorgesteld, wil ik ze hier nadrukkelijk benaderen als twee zijden van eenzelfde evolutie. Eerder dan te moraliseren over wat we fout doen, wil ik vooral begrijpen waarom we doen wat we doen en hoe we daartoe gekomen zijn. Hoe komt het dat zovelen zichzelf voorbij lijken te lopen? Dat is een filosofische vraag en daarmee ga ik in dit boek aan de slag.

Filosofie is voor mij dansen op de huid van de tijd: stilstaan bij de stroom van gebeurtenissen waarvan we deel uitmaken. We kunnen onze tijd beter begrijpen door achterom te kijken. Door afstand te nemen van de actualiteit van de dag krijgen we een klaardere kijk op onze tijd. Eerder dan mee te gaan in de zoektocht naar een nieuw evenwicht wil ik in dit boek de fundamentele vraag opwerpen: als we voortdurend klagen dat ons leven te druk is, waarom slagen we er dan niet in niets te doen? Kortom, wat jagen we na, zoals de Vlaamse zangeres Mira zich afvraagt in het lied ‘In de fleur’:

Ik moet dringend ergens nen berg gaan beklimmen
Of aan een stuk of twintig losse relaties beginnen
Want anders kruip ik in mijn kist
Met het jammerlijk gevoel
Dat ik iets heb gemist

Ik eindig dit boek niet met een oplossing voor het rusteloze leven waarover Mira zingt. Wie een oplossing in petto heeft nog voor het probleem is begrepen, sluit de ruimte van het denken af. Misschien is er bij nader inzien geen probleem, of is het probleem anders dan we hadden gedacht. Is dolce far niente wel het opperste geluk? Of is juist ons streven naar evenwicht de reden waarom we zo vooruit hollen? Dat zijn stuk voor stuk filosofische vragen en ik wil in dit boek filosofie inzetten om die dubbelheid van rust en rusteloosheid van hierboven beter te begrijpen.